

ПОЛІТИЧНА ДИНАМІКА В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ В УМОВАХ КРИЗИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

В предлагаемой статье автор анализирует политическую динамику в странах Центрально-Восточной Европы, исходя из проблем, которые возникли в связи с кризисом в ЕС, а также пытается дать ответ: можно ли считать третью волну демократизации успешной для этих стран.

Ключевые слова: политическая динамика, Центрально-Восточная Европа, кризис в ЕС.

Galyna Zelen'ko. The political dynamics in Central and Eastern Europe during the crisis in EU. In the proposed article the author aims to analyze the political dynamics in Central and Eastern Europe because of the problems that arose during the crisis the EU and try to answer questions if be considered a successful the third wave of democratization for the CEE countries.

Keywords: political dynamic, Central and Eastern Europe, crisis in EU.

Світова економічна криза, яка розпочалася у 2008 р. зі Східної Азії та рикошетом пройшла по всіх континентах світу, мала найбільш негативні наслідки для країн, які прийнято вважати транзитними. Зокрема, саме у пострадянських республіках мав місце найбільший економічний спад. Проте кризу в ЄС, яка наразі набирає обертів, лише почасти можна пояснити наслідками впливу світової економічної кризи. Політична динаміка як у країнах – старих членах, так і у країнах, які нещодавно приєдналися до ЄС, свідчить про наявність суперечностей, які лежать не в економічній площині та свідчать радше про кризу управління, інституційну кризу органів ЄС, який донедавна без сумнівів вважався найуспішнішим інтеграційним утворенням.

Прошло лише два роки після вступу в дію Лісабонського договору – документа, покликаного сприяти інтеграції вглиб, на основі новосформованої єдиної європейської ідентичності. Проте політичні процеси, які відбулися в наступні після початку економічної кризи роки, засвідчили глибоку кризу ідентичності, кризу світоглядів, що ставить під сумнів основоположні принципи буття Європейського Союзу. Розбіжності у питаннях уберегти Грецію від дефолту, розбіжності між країнами – локомотивами ЄС – Франції та Німеччини у питаннях врегулювання подій, пов'язаних з «арабською весною», масові акції протесту по всій Європі, різке зниження рівня довіри до базових європейських і національних інститутів, розбіжності у поглядах на майбутнє євро, криза мультикультуралізму засвідчують глибинну кризу всередині ЄС і змушують задуматися: наскільки успішно є третя хвиля демократизації в Європі, в ході якої країни ЦСЄ набули членства у ЄС.

Тому в пропонованій статті зроблено огляд політичної динаміки у країнах Центрально-Східної Європи з огляду на проблеми, які виникли в умовах кризи ЄС і роздуми про те: чи можна вважати успішною третю хвилю демократизації для країн ЦСЄ.

«Перетворені з лівих диктатур суспільства Центрально-Східної Європи стикаються з тяжкими соціально-економічними проблемами та відчувають величезну політичну напругу. Багато громадян цих країн тепер сумніваються у цінностях, які донедавна здавалися безсумнівними, – спільний європейський ринок, євროзона, ліберальна демократія західного типу, правова держава та вільна капіталістична економіка. Навіть НАТО, у якому вбачалася універсальна гарантія безпеки, змушує засумніватися у своїй дієздатності». «Криза охопила не тільки окремі держави, але й усю європейську інтеграцію, заради якої країни відмовилися від частки суверенних прав і обмежили власну свободу. Під загрозою опинилися й Маастрихтські критерії, які визначають систему економічного регулювання. При цьому новий набір загальних критеріїв, які б відповідали умовам кризи, не вироблено. Керівництво Євросоюзом все більше концентрується в руках провідних

держав, насамперед Німеччини, а країни «третьої хвилі» витісняються на периферію» [1].

Базові завдання пристосування до загальноєвропейських процесів, за визначенням Л. Лендзела, такі: виробити задовільну практику регулювання діяльності національних і зарубіжних підприємств на внутрішньому ринку; пристосуватися до пануючої в ЦСЄ німецької моделі соціально-економічного розвитку, для якої характерне стимулювання накопичень, експортна орієнтація виробництва, низький рівень дефіциту держбюджету і платіжного балансу, а також невеликий зовнішній борг; цілеспрямовано використовувати протягом тривалого періоду систему мір вимушеної адаптації до умов кризи [2].

Нині, на думку Л. Лендзела, практично усім центрально-східноєвропейським країнам загрожує новий і тривалий відкат на периферію, ...ім, схоже, доведеться повернутися туди, звідки вони з'явилися, – на «нічийну» територію, і, можливо, лишитися тут на тривалий час» [3].

Дійсно, незважаючи на низку факторів, що сприяли процесам переходу зазначених країн до консолідації демократії, в останні роки держави зіткнулися з проблемами, які істотно дестабілізують ситуацію в них.

Аналізуючи характер сформованих політико-правових інститутів та інституційний дизайн Польщі, Чехії й Словаччини, можна констатувати, що конституційна консолідація у цих країнах відбулася. З-поміж постсоціалістичних країн саме тут було найменше конституційних криз: у Польщі – 13, Словаччині – 25, Чехії – 10. Показово й те, що у фазі консолідації демократії конституційна криза мала місце лише у Чехії в 2001 році [4]. Нині всі країни є парламентськими республіками, хоча в Польщі та Словаччині повноваження президентів більш виражені. Також у Польщі, Чехії та Словаччині досить ефективною є регіональна політика, що стало наслідком політики «вирівнювання регіонів», запровадженої у процесі їхньої підготовки до вступу в ЄС. Повноцінно функціонують органи місцевого самоврядування.

Аналіз партійних систем та організованих груп інтересів свідчить, що консолідація територіального (політичні

партії) та функціонального (асоціації) представництва інтересів також в основному відбулася. У країнах регіону сформувалися багатопартійні системи: у кожній з країн регіону зареєстровано понад 100 партій, проте серед них стабільно впливовішими (парламентськими) є 4–8 партій. У Польщі наразі парламентськими є Громадянська платформа Республіки Польща, Право і справедливість, Союз демократичних лівих сил, Польська народна партія; у Словаччині – «Курс – соціальна демократія», Словацький демократичний і християнський союз, Свобода і солідарність, Словацька національна партія, Християнсько-демократичний рух, Народна партія – Рух за демократичну Словаччину, «Міст», Партія угорської коаліції; у Чехії – Чеська соціал-демократична партія, Громадянська демократична партія, «Традиція – Відповідальність – Прогнозування», Комуністична партія Чехії та Моравії, «Справи громадські». Також у країнах регіону діє від 30 до 60 тисяч громадських організацій як загальнонаціонального, так і місцевого масштабу. Водночас партійна система цих країн характеризується нестабільністю (особливо в Польщі та Словаччині), хоча амплітуда політичного маятника постійно скорочується. Також майже всі зазначені партії та партійні коаліції зазвичай формуються не на ідеологічній, а на кон'юнктурній основі. За глибиною трансформації тільки партійна система Чехії є авангардною моделлю, яка наближається за основними характеристиками до західноєвропейських зразків.

Стосовно наступної ознаки процесу консолідації – зниження стимулів до неконституційних дій (які, звісно, послаблюють демократію) з боку потенційних груп вето (військові, великі бізнесмени, землевласники, власники медійних проєктів, радикальні рухи та ін.) до такого рівня, коли вони інтегровані в демократію настільки, що цю систему вважають більш функціональною й ефективною, ніж будь-які інші, в зазначених країнах нині виявилися проблеми.

Причина криється, на наш погляд, у наслідках світової економічної кризи, з одного боку, яка спричинила економічну рецесію у країнах ЄС. За виключенням Словаччини та Польщі, де ріст ВВП зберігся на рівні 4 %, у реш-

ті країн економічне зростання призупинилося. Це спричинило зменшення рівня субсидування країн-нових членів і змусило уряди цих країн вишукувати резерви для боротьби з наслідками економічної кризи за рахунок власних ресурсів. Уряди Польщі, Чехії та Словаччини змушені були істотно знизити соціальні витрати, що спричинило падіння рівня довіри до органів державної влади та політичних партій (від 18 до 26 %) [5]. Водночас досить варіативним є рівень єврооптимізму/європесимізму в країнах регіону. Наприклад, 78 % поляків та 78 % словаків позитивно ставляться до членства у ЄС (це найвищий рівень підтримки серед усіх країн ЄС) [6]. Нині подібну ситуацію не можна вважати критичною, але всі вказані явища дестабілізують політичний процес і підвищують рівень конфліктогенності політичної системи.

Дійсно, всі негативні явища спричинили істотну радикалізацію політичної сцени після останніх парламентських виборів, які відбулися у Польщі 2007 року, в решті країн – 2010 року. Так, за винятком Словаччини, проєвропейські та проринкові партії поступилися місцем у владі популістським, націоналістичним або й відверто радикальним партіям. У Польщі та Чехії до влади прийшли політичні сили, які відзначаються жорсткішим ставленням до факту набуття членства у ЄС, пропонуючи переглянути умови членства, виступають за посилення ролі держави в економічній сфері, сфері освіти та ЗМІ. В усіх країнах (причому незалежно від того, при владі ліберали, радикали чи соціалісти) спостерігається згортання соціальних програм або ж скорочення витрат на соціальну сферу [7].

Праві популісти в Польщі та ліві популісти у Словаччині нині створили урядові коаліції з ультранационалістичними партіями. В Чехії правий уряд меншості після більш ніж піврічних дискусій у парламенті так і не отримав вотуму довіри. Тобто політична нестабільність стала нормою для країн регіону. Очевидною є й ерозія новостворених демократичних інститутів, які дедалі більше не виправдовують сподівання мешканців країн регіону, пов'язаних з інтенсивнішим покращанням рівня життя, зниженням рівня безробіття тощо.

Внаслідок цього відбувається поляризація суспільства. З метою впорядкування ситуації Варшава, Братислава та Прага намагаються посилити позиції держави в політичній системі, що призводить до нових проявів популізму. Популістський виклик ринковому, прозахідному консенсусу еліт набуває двох форм: боротьби з корупцією або декомунізації. Саме тому у країнах регіону спалахують численні корупційні скандали або випадки нових і нових звинувачень посткомуністів, спроб люстрації або санації систем, звинувачень посткомуністів у тому, що вони «нав'язали» суспільствам політичний та економічний проекти у вигляді ЄС.

Проте більшість дослідників ситуацію, яка склалася у країнах ЦСЄ, розцінюють відносно оптимістично. Зокрема, дослідники фонду Бертельсмана, констатуючи той факт, що за останні два роки в ЦСЄ не спостерігався прогрес у зміцненні демократії при незначному зниженні якості ринкових інститутів.

У цілому дані «Індексу трансформації – 2010» свідчать про те, що країни ЦСЄ досягли значних успіхів у вдосконаленні демократії та ринкової економіки. Досить по-різному можна розцінити і якість демократичних інститутів. Певний прогрес спостерігався в Польщі. Загалом же за показниками індексу якості управління, який оцінює продуктивність дій політичних еліт у демократичних і ринкових реформах, країни ЦСЄ продемонстрували покращання. Високі ступені консолідації можна пояснити порівняно високим рівнем освіти серед місцевого населення, початковою відсутністю соціальних диспропорцій і класових протиріч, орієнтацією на демократію та суспільну мобілізацію, розумними інституційними рішеннями нових демократичних еліт при розробці конституцій та повним розвінчанням соціалістичної та інших авторитарних альтернатив.

Виходячи з оціночних критеріїв «Індексу трансформації», усі держави ЦСЄ зараховані до демократичних. Хоча для них характерні певні недоліки та відхилення. Основні відхилення стосуються слабого рівня розвитку громадянського суспільства та представництва політичних

інтересів, а також корупції в політиці та стійкого обмеження незалежності судової системи.

Навпаки, в цьому регіоні послідовно дотримуються правил проведення демократичних виборів. Демократично обрані представники не обмежені у своїх діях антидемократичними владними заборонами або зонами, виокремленими з-під дії конституцій, усі помітні політичні актори визнають дієвість демократичних правил політичної гри, а громадяни підтримують норми демократії. Польщу, Чехію та Словаччину віднесено до 12 країн, так званої «функціонуючої ліберальної демократії», які повністю консолідовані або близькі до того і мають бали з демократичного показника в діапазоні 8,0–9,8 (за десятибальною шкалою) [8]. Лише у Словаччині бали за свободу преси різко знизилися від 2008 р. Це пояснюється, по-перше, тим, що правлячі партії порушують інституційну автономію державних ЗМІ; по-друге, слабка фінансова база багатьох ЗМІ ставить їх у залежність від потужних бізнес-структур, які використовують ці ЗМІ для досягнення власних політичних інтересів.

Водночас у країнах регіону очевидною є криза традиційних політичних інститутів, які артикулюють інтереси населення. Дедалі жорсткіше під час виборчих кампаній і парламентських баталій проявляється конкуренція політичних партій, відсутність суспільного діалогу, криза авторитетів та новостворених політичних інститутів.

Узагальнюючи особливості політичного й економічного розвитку Польщі, Чехії та Словаччини, слід відзначити, що реалізація лінії на будівництво демократичного суспільства на базі політичного плюралізму й розмежування повноважень гілок влади відбувалися тут успішніше, ніж у пострадянських республіках. Цьому допомагав сприятливіший історичний досвід, тісніші зв'язки антикомуністичної опозиції із західними офіційними і неофіційними колами, та й сама опозиція, яка діяла, в основному, в правозахисній сфері, у ЦСЄ відрізнялася більшою організованістю і масштабом.

Зрештою, ми бачимо досить успішні приклади демократичного переходу. Незважаючи на численні навколо-

коаліційні баталії, які мають місце протягом останніх років у Польщі, Чехії та Словаччині, ці країни, по-перше, продемонстрували дієвість основних атрибутів демократії: виборів, створення коаліцій, взаємодії влади та опозиції; по-друге, електоральні цикли, які відбулися в цих країнах у останнє десятиріччя, за всіма ознаками наближаються до системи «гойдалок», яка характерна для країн Західної Європи, тобто кожен електоральний цикл спричиняє почерговий перехід влади до опозиції та, навпаки, на основі одних і тих самих процедур; по-третє, всупереч численним погрозам багатьох по-екстремістському налаштованих політичних партій і навіть їхнього приходу до парламентів, політика цих країн не змінюється докорінно (жодна з партій публічно не заявляє про необхідність виходу з ЄС або НАТО, про проведення реприватизації і т. ін.). Попри велику кількість політичних конфліктів, вони не набули статусу суспільно-політичних криз, а розгорталися як внутрішньовладні. Очевидно й те, що ефективною демократія може стати лише за умови інституціоналізації її процедур, що й було підтверджено розвитком і Польщі, і Чехії, і Словаччини.

Звісно, економічна та фінансова кризи не лише поставили під загрозу модель економічного розвитку в даному регіоні, але послугували й випробуванням все ще молодій демократії країн ЦСЄ. Водночас, на наш погляд, існує ряд факторів, здатних спричинити серйозні політичні кризи у регіоні в подальшому. А саме:

По-перше, отримувати іноземні інвестиції цим країнам дедалі складніше, оскільки банківська сфера підпорядкована жорсткішому регулюванню, ніж раніше. У цих країнах власні джерела фінансових ресурсів досить слабкі, що не дає змогу знизити необхідність в іноземних інвестиціях [9].

По-друге, економічна криза призвела до масового соціального зубожіння громадян цих країн (наприклад, польський злотий протягом 2008–2011 років втратив майже половину відносно євро) [10], що слугує підґрунтям для правих і популістських партій та рухів.

По-третє, ЄС нині переживає найглибшу кризу ідентичності від часу його створення, що пояснюється як світовою фінансовою кризою, так і форсованими темпами

розширення. Це спричиняє підвищення рівня євроскепсису та ксенофобії. Так, партії популістського й екстремістського спрямування належать до правлячої коаліції в Словаччині; популізм, який виражається у спрощених інтерпретаціях того, що відбувається у країнах регіону, накладає відбиток на партійні системи цих країн.

По-четверте, останні виборчі цикли в країнах регіону продемонстрували високий рівень протестного голосування та нестабільні партійні симпатії, що свідчить про низький рівень довіри в країнах регіону до будь-яких політичних акторів загалом.

По-п'яте, неминучі фундаментальні зміни, які, ймовірно, змінять базові принципи європейської інтеграції, і відповідно політичну сцену країн ЦСЕ.

1. Лендьел Л. Последние мирные дни? // Россия в глобальной политике. – 2011. – № 4. – С. 102–114.

2. Там само. – С. 109.

3. Там само. – С. 114.

4. Див.: Public Opinion in the European Union / Standard Eurobarometer 74. Brussels. – 2011. – February. – 126 p.

5. Див.: Там само.

6. Див.: Post-communist Transformations: The countries of Central and Eastern Europe and Russia in comparative perspective / T. Hayashi, A. Ogushi (ed.) – Supporo, 2009. – 180 p.

7. Див.: Брузис М. Восточная, Центральная и Юго-Восточная Европа / Доннер С., Хартманн Х. Индекс трансформации – 2010 Фонда Бертельсмана // Свободная мысль. – 2010. – №7. – С. 125–144.

9. Див.: Polska wobec sasiadow: Wspolczesne stosunki polityczne / W.T. Modzelewski (red.). – Olsztyn, 2009. – 203 s.

10. Див.: Вишеградская Европа: откуда и куда? Два десятилетия по пути реформ в Венгрии, Польше, Словакии и Чехии / Под ред. Л.Н. Шишелиной. – М.: Весь Мир, 2010. – С. 473.